

Ігор Гунчик

Погляди М. Крушевського на замовляння та народні молитви з позицій філософії первісного мислення й асоціативної психології

У статті розглянуто працю М. Крушевського, у якій висловлено його погляди на особливості народних молитов і замовлянь. Проаналізувавши фольклорні тексти зі збірника Л. Майкова, дослідник стверджував, що більшість із них не є молитвами, котрі передбачають божество, до якого звертається виконавець фольклору. Навпаки, у них відсутня теоцентрична ідея, і тому вони належать до замовлянь. Їх ключовим елементом учений вважав побажання, яке обов'язково має здійснитися. Відзначено також, що погляди на народні молитви та замовляння М. Крушевський сформував під впливом філософії первісного мислення й асоціативної психології. Крім того, у дослідженні частково використано методологію порівняльної міфології, яку розробляв О. Афанасьєв та інші представники міфологічної школи.

Ключові слова: народна молитва, фольклор, побажання, текст, замовляння, психологія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Після появи праць О. Афанасьєва [1], Ф. Булаєва [2] та інших представників міфологічної школи у другій половині XIX ст. розпочався якісно новий етап у вивченні народних молитов. Його головною особливістю стало те, що у поглядах на фольклорні тексти цього жанру починається відхід від засадничих принципів порівняльної міфології як базової методології. Теоретичною основою для аналізу народної словесності та магічно-сакрального фольклору [3] зокрема стають філософські праці переважно західноєвропейських учених. У зв'язку з цим погляди О. Афанасьєва на замовляння як залишки язичницьких молитов були піддані критиці, що дало новий продуктивний імпульс дослідженню фольклорних молитов.

Мета дослідження – проаналізувати погляди М. Крушевського на особливості народних молитов і замовлянь.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Першим важливим із цього погляду дослідженням є праця відомого мовознавця М. Крушевського «Заговори как вид русской народной поэзии» (Варшава, 1875) [5]. Дотепер завдяки властивій їй концептуальності ця робота, на думку З. Пахолок, яка здійснила її науковий переклад на українську мову і вперше опублікувала у новому варіанті з трьох частин, «не втратила своєї актуальності» [8, с. XXXII]. Її написано переважно на основі російського фольклорного матеріалу, про що задекларовано у самій назві. Однак під осмислення вченого підпав і український матеріал, який був близький М. Крушевському, адже він народився в Луцьку і тривалий час проживав у Західній Україні, на території тогочасної Волинської губернії [8, с. X–XI]. Про це свідчить періодичне посилання та цитування «малоруських замовлянь» зі збірників П. Чубинського [9] та П. Єфименка [4]. У коротенькій передмові до свого дослідження сам автор із цього приводу зауважував: «Хоч я читав замовляння, розкидані у виданнях Калачова, Рибникова, Тихонравова, Єфименка та в інших книжках, але за збігом обставин я змушений був зупинитися головним чином на замовляннях Майкова...» [6, с. 1].

На відміну від представників міфологічної школи М. Крушевський не ідентифікує замовляння із молитвою. Головною причиною цього є те, що молитва, на його думку, «передбачає божество, до якого звертається замовляючий, а такого божества, як побачимо, у багатьох замовляннях узагалі не виявляється – обставина неабияка» [6, с. 21]. Цим самим учений стверджує, що серед магічно-сакральних творів існує дві групи замовлянь: перша і більша з них не має божества, користуючись словами автора, «вільна від впливу міфології» і стосується «народної психології»; друга, менша, містить це божество і пов'язана з міфологією. Тому цілком логічно, що при означенні магічно-сакральних текстів М. Крушевський віддає перевагу термінові «замовляння» (рос. «заговор»), із яким асоціюється більшість цих типологічно споріднених утворень, а не «молитви», твори якої у меншості. Очевидно, через це дослідник уникає вживання терміна «молитва», натомість користується переважно «замовлянням».

Замість «молитви» ключовим поняттям у визначенні замовляння М. Крушевського стало «побажання»: «Замовляння є виражене словами побажання, поєднане з певним обрядом або без нього, побажання, яке повинно неодмінно виконатися» [6, с. 21]. Не виключено, що це поняття потрапило до праці вченого від О. Афанасьєва або інших представників міфологічної школи, які іноді вико-

ристовували його у своїх дослідженнях, але не надавали йому такої важливої ролі. Проте більш імовірним є те, що ототожнення замовляння з побажанням відбулося у М. Крушевського під впливом філософської концепції первісного мислення та асоціативної психології, яку він сформулював у першій, теоретико-аналітичній, частині своєї праці, хоча про нього і сам термін «побажання» там конкретно не йшлося.

Величезний вплив на все це, очевидно, також мало уважне ознайомлення М. Крушевського із фольклорними текстами зі збірника Л. Майкова «Великорусские заклинания» [7]. Якщо проаналізувати й визначити їх жанрову приналежність, то виявимо таке: серед різножанрових магічно-сакральних текстів тут домінують власне замовляння, а другими за чисельністю є народні молитви. У творах жанру замовлянь, як відомо, головною структурною ознакою є переважно наявність формули побажання, що становить висловлену вимогу, кінцевою метою якої є зміна ситуації для адресата (раба Божого N) із негативної на позитивну. Отож, аналізуючи переважно тексти, які належать до жанру замовлянь, М. Крушевський інтуїтивно «вийшов» на побажання, яке їх усіх поєднує як формальна жанровизначальна ознака. Із народними молитвами або, за словами вченого, «замовляннями, які передбачають божество», М. Крушевський стикався менше через їхню відповідну кількість у збірнику Л. Майкова. Проте їх також аналізував і пояснював, що можна спостерігати в деяких підрозділах третьої частини його праці. Крім того, мати справу більше із замовляннями, аніж із молитвами, ученому доводилося ще й через те, що з досліджуваного матеріалу він свідомо вилучив частину народних молитов, які називав «замовляннями апокрифічного походження», що, на його думку, «вимагають цілком іншої підготовки» [6, с. 1].

Щодо побажання як ключового сегмента замовлянь у визначенні М. Крушевського слід також зазначити, що цієї продуктивної ідеї, яку вперше чітко сформульовано у цій спеціальній праці, у подальшому учений-мовознавець так і не опрацював. Через десятки років її розвинули й обґрунтували інші дослідники магічно-сакрального фольклору, зокрема Ф. Зелінський та В. Петров. Хоча були й такі, хто піддав критиці цю засадничу тезу замовляння. До них належить О. Потебня.

Зосередження першочергової уваги саме на фольклорних творах жанру замовляння у праці М. Крушевського було, очевидно, свідомим і зумисним із боку автора. По-перше, тексти цього жанру магічно-сакрального фольклору були найбільше представлені у російському збірнику Л. Майкова. І цього не міг не зауважувати сам дослідник. По-друге, вони майже не містили міфологічного компонента, із яким асоціювалися уявлення про божество і відображали первісне мислення з його народною психологією і світоглядом.

У контексті того, що наукова праця про замовляння М. Крушевського була його випускною дипломною роботою у Варшавському університеті і, по суті, вирішувала долю отримання грошової нагороди та друкування за кошт навчального закладу як найкраща, цей момент був дуже важливим. Адже вибір саме такого об'єкта дослідження убезпечував автора від критики під час захисту. Не випадково М. Колосов – науковий керівник дипломної М. Крушевського – у своєму поданні на раду історико-філологічного факультету єдиною вадою роботи свого студента назвав те, що він вимушений був «стати на хисткий ґрунт порівняльної міфології» [10], що, на його думку, позбавило багатьох висновків наукової міцності й дало можливість багато в чому не погодитися з автором. Як бачимо, використання методології порівняльної міфології під час вивчення народної словесності вже на той час піддавали в наукових колах жорсткій критиці, тим більше в мовознавчому дослідженні. Саме цього «негативу» найбільше намагався уникнути М. Крушевський у своїй праці, особливо у перших двох теоретичних розділах. Натомість, якби об'єктом дослідження стали народні молитви, цього позбутися не вдалося б, і через шквал можливих критичних зауважень розвідку про замовляння могли б не опублікувати.

Усі теоретичні напрацювання у дослідженні М. Крушевського стосуються передусім замовлянь як текстів найпоширенішого жанру оказіонально-обрядового або магічно-сакрального фольклору. Однак вони у більшості прийнятні і для народних молитов, які вчений називав замовляннями, що передбачають божество.

Услід за очільниками міфологічної школи головною ознакою народних молитов М. Крушевський вважав наявність у них ідеї божества, походження і суть якого він розглядав уже з позицій філософії первісного мислення та психології асоціації ідей. На його думку, розум первісної людини, не будучи спроможний відділити себе від зовнішнього світу, сприймає усе довколишнє як життя, де будь-яке явище уявляється йому дією, яка передбачає певну дійову істоту. «Не будучи у змозі уявити

собі життя, – стверджує дослідник замовлянь, – він повсюди у природі бачить ті самі події, з яких складається його власне життя. Вражений гігантськими явищами природи, над якою він ще не має влади, він наділяє гадані дійові особи надприродною силою. Усе більше розвиваючись, розум робить перший грубий аналіз усього існуючого: у різноманітних явищах вбачає декілька загальних категорій. Замість невизначених один одному чужих духів, які населяють окремі предмети в епоху фетишизму, з'являються божества політеїзму, божества цілих категорій явищ, які перебувають один з іншим у певних чітко визначених відносинах» [6, с. 11].

Велике значення, за М. Крушевським, для замовлянь і народних молитов має віра людини, яка їх проговорює. На відміну від інших дослідників, автор приділив цій темі значну увагу і розглядав у ній два основні аспекти: «1) віру у можливість нав'язати свою волю божеству, людині або певним предметам і обставинам та 2) віру у слово людське як найпотужніший засіб нав'язати кому-небудь або чому-небудь свою волю» [6, с. 21]. Обидва різновиди «інтелектуальних вірувань», як їх називає вчений, притаманні людському розуму на певному ступені його розвитку і доводять їх присутність у різних, зовсім далеких один від одного народів. Одна з них, а саме віра у можливість нав'язати свою волю божеству, характерна для релігії у першій фазі свого розвитку, яка називається фетишизмом. Саме до цієї епохи, зазначає дослідник, «і слід зараховувати появу замовляння» [6, с. 21].

Виникнення віри в можливість нав'язати свою волю вже не божеству, а чому-небудь сторонньому М. Крушевський натомість гіпотетично пов'язує з поглядами первісної людини на суть причини. «Уявлення про причину, – зазначає вчений, – первісний розум відокремлює від явищ, в яких вона, так би мовити, проявляється найяскравішим чином, тобто від явища, від виникнення нових особливих подібних – народження тварин від батьків і рослин, від сімені рослин. Для нього причина є *причина породжувана*, *causa efficiens*, як висловлювалися перипатетики і схоластики. З іншого боку, для цього достатньо вельми частого проходження одного за одним двох явищ, щоб визнати перше з них причиною другого. Від такого переконання тільки один крок до віри, що, створивши довільно причину, ми можемо створити наслідок... Віра ця не характеризує людину тільки на першому ступені її розвитку. У формі віри в можливість *піднятися над законами природи, оволодіти природою* вона заходить далеко в історію...» [6, с. 22].

На користь існування другого різновиду – віри у слово – М. Крушевський наводить значно більше аргументів. По суті, вони стосуються не тільки віри, а є й тими ознаками, які характеризують тексти не лише замовлянь та народних молитов, а й інших жанрів магічно-сакрального фольклору. Цими аргументами у праці дослідника є такі дев'ять цілісних, «не позбавлених значення міркувань»: 1) слово для первісної людини – не просто колихання повітря, а предмет дотиковий, матеріальний; воно могло навіть здаватися живою істотою, як ведична *Gayatri* (молитва); 2) слово уявлялося первісній людині причиною відповідного явища і то причиною породжувальною (*causa efficiens*); 3) для людського розуму властиве затримувати у пам'яті факти, що підтверджують, випускаючи з уваги заперечувальні; 4) обов'язкова наявність у текстах імені тієї особи або згадки про шерсть тієї худоби, що їх замовляють; 5) неживі предмети або навіть деякі зміни у предметах (напр., різноманітні хвороби) здаються народові живими і розумними істотами, через що згадування їхніх назв може викликати їх самих; 6) не тільки явище, що існує насправді, але і явище, що існує тільки на словах, може відтворити інше подібне на ділі; 7) вельми багато, якщо не всі замовляння – твори поетичні (тобто прекрасні), а відомо, що всі народи надають поезії, віщому слову небесне походження і чарівну силу; 8) сам зміст замовляння змушує припустити, що віра в його силу є віра у слово; дія та предмети, якими вони часто супроводжуються, становить далеко не суттєву їх ознаку: значна кількість текстів їх позбавлена; суттєва частина замовляння є саме побажання; 9) у кінці майже кожного замовляння стоїть частина, яку можна назвати закріпленням; цією формулою, здається, сам народ засвідчив, що силу замовляння він бачить у слові [6, с. 23–27].

Власний погляд М. Крушевський висловив і на еволюцію замовлянь та народних молитов. На його думку, із епохи фетишизму, коли виникли ці магічно-сакральні тексти, замовляння зазнали багато змін. Простежити їх історію майже не можливо. Твори, які живуть в устах народу, містять нашарування епох, що створили найрізноманітніші комбінації. Старі замовляння відрізняються від нових тим, що їх сила первісно спиралася на віру в людське слово. Відповідно, у переконанні сучасного простолюдина ця сила полягає у формальній стороні, зокрема у точному виголошенні тексту та виконанні певного обряду.

Крім цих двох – «першої й останньої ланки історії замовляння», дослідник виділив ще й третю – перехідну. Вказівки на її існування, за М. Крушевським, є в самих текстах. Як приклад, учений наводить таку формулу: «*Не я говорю, не я виговорюю, говорить, виговорює сама пресвятая Богородиця*». Коментуючи фольклорні твори з подібними формулами, науковець вважає, що вони демонструють той етап, коли віра у слово у них була швидко забута. «Народ почав осмислювати це явище, підшукувати йому розумну основу». Як наслідок, сила цих замовлянь стала ґрунтуватися на авторитеті божества. «В інших замовляннях вона ґрунтується на авторитеті знахаря, який замовляє» [6, с. 28].

У підсумку еволюційну теорію замовлянь М. Крушевського можна звести до такого. Магічно-сакральні твори, які не містять божества і сила яких ґрунтується на авторитеті знахаря, є найдавнішими і належать до першої «ланки історії замовляння». Другу, «перехідну», ланку демонструють переважно народні молитви, тобто замовляння, сила яких полягає в авторитеті божества. І третій, завершальний, етап – це сучасні тексти, сила яких ґрунтується на формальній стороні, зокрема правильному виголошенню та виконанню самого обряду. З погляду сучасної фольклористики, важливість цих міркувань полягає ще й у тому, що М. Крушевський одним із перших здійснив спробу виділити і протиставити дві жанровизначальні ознаки, які відрізняють народні молитви від замовлянь. Ними є теоцентризм, який учений називає авторитетом божества, й антропоцентризм – авторитет виконавця-знахаря.

Цікавими видаються також думки М. Крушевського про обрядовий контекст замовлянь та народних молитов. Серед цих текстів, зазначає дослідник, є чимало таких, які передбачають дію. Їх можна поділити на дві групи: ті, у яких сила ґрунтується на слові, і ті, сила яких полягає в дії з певними матеріальними предметами. Останні вчений називає чарами, тобто «таємними лікарськими засобами, яких сила невідпорна» [6, с. 28]. Такі різноманітні дії, як здмухування, обплывування, висмокткування та ін., за переконанням М. Крушевського, разом зі словами становлять сутність замовлянь, і тому їх не можна розглядати окремо від словесного тексту. Адже в розумінні первісної людини відмінність між дією і предметами, з одного боку, і словом – з іншого, не існувало, для неї слово було таким же матеріальним, як предмети та дії, що їх виконували під час замовлянь [6, с. 29].

Значний інтерес становить перший розділ праці М. Крушевського, у якому розкрито загальні погляди вченого на народну словесність із позицій філософії первісного мислення й асоціативної психології. Його можна назвати тією теоретико-аналітичною основою, якою дослідник першочергово послуговувався під час вивчення та пояснення замовлянь і народних молитов. Неабияк ці міркування вплинули пізніше й на О. Потебню, який після ознайомлення з дослідженням М. Крушевського змінив свої погляди на два ключові жанри магічно-сакрального фольклору, а згодом створив мовознавче вчення про внутрішню і зовнішню форму слова.

Найперше в цій частині своєї праці М. Крушевський намагався пояснити, що відмінність творів народної словесності від літературних зразків із логічного боку зумовлена особливостями первісного мислення. Розглядаючи два приклади народних вірувань, учений зазначає, що розум і процес мислення первісної людини, якій вони притаманні, «були цілковито відмінні від нашого розуму і процесу мислення». Тому дослідник ставить перед собою завдання з'ясувати, у чому «полягає відмінність нашого мислення від мислення первісного розуму».

На думку вченого, він є таким самим, як розум і процес мислення сучасної людини: первісний розум спостерігав окремі випадки, робив із них загальні висновки, а потім застосовував їх для нових окремих випадків. Однак первісний розум діяв швидше та сміливіше, допускаючи логічні помилки. Тому первісне світобачення повністю засноване на діях і сміливих висновках, тоді як сучасне переповнене результатами точного, логічно перевіреного мислення.

Аналізуючи особливості первісного мислення і логічний зміст первісного розуму, М. Крушевський намагається пояснити, чому використовує для їх означення термін «первісний». «Первісними» вони тут названі лише на тій підставі, – зазначає він, – що мається на увазі «*первісний*» світовому народу, в якому вони виявляються на кожному кроці і в якому їх неможливо вважати логічними помилками, аномаліями розумового процесу, а навпаки – абсолютно природними результатами дитячого розуму» [6, с. 3]. Саме тезу, що «для дитячого розуму достатньо мізерної підстави, щоб пов'язати дві речі» [6, с. 4], дослідник вважає загальною формулою всіх логічних особливостей первісного світогляду.

Людський розум має схильність сплутувати спостереження з висновком. Через те у природі первісна людина бачить явища і робить висновок, що це дії. Оскільки дії передбачають діючу особу, їй бачаться скрізь живі, обдаровані розумом і свободою діячі. Так само народ може зближувати два предмети, які схожі однією рисою, хоча вони доволі не подібні за багатьма іншими ознаками. Ще одним найпростішим способом набуття нових знань для первісного розуму М. Крушевський вважає висновок за аналогією (А подібне до В як С), який часто зливається з дедукцією із хибних спостережень [6, с. 5].

Крім того, є інші, вже існуючі в думці логічні особливості первісного мислення, психологічний процес утворення яких дуже важливий. До них належать аксіоми – загальні істини, які незаперечні й не потребують доведення і на які, розмірковуючи та діючи, спирається людина. «Вони звичайно не усвідомлюються, проте притаманні будь-якому мисленню, і ніяке мислення без них неможливе. Ці ж бо аксіоми і є різними для різних епох людського розуму» [6, с. 5–6]. М. Крушевський розглянув дві такі аксіоми. Перша – це схожість причини з наслідком. Друга полягає в тому, що дія на частину предмета (або на річ, яка розглядається, як його частина) є дією на сам предмет [6, с. 7]. Таких аксіом, на думку автора, є вельми багато. Вони «не нерухомі, а різні для різних епох життя людства; вся їх сила ґрунтується лише на непохитній вірі в них мислячого суб'єкта, і тому ми цілком маємо право називати їх інтелектуальними віруваннями нарівні з віруваннями релігійними» [6, с. 8].

Ще однією тезою, яку обстоює М. Крушевський у першій теоретичній частині своєї праці, є вплив первісного мислення і світогляду на живучість творів усної словесності та явищ народної культури. Аналізуючи первісне світобачення, дослідник переконаний, що в ньому домінують уявлення, які можна поділити на три типи. Усі вони підпорядковані законам психології асоціації ідей, що можна узагальнити так: «Дві ідеї, що мають що-небудь спільне, взаємно притягуються» [6, с. 10]. Ці уявлення та поодинокі знання первісної людини – єдина ланка між народною психологією і міфологією. Останньою вони стають тоді, коли складуться в суцільні образи, епізоди, об'єднані в одне органічне ціле. Саме в міфології зберігаються всі задатки майбутнього життя народу. Під впливом міфологічних поглядів, вважає вчений, складено всі народні твори. З часом один світогляд змінюється іншим. Але «скалки давнього світогляду» продовжують жити і розвиватися. Продукти народного життя схожі на дерево, коріння якого швидко засихає, але гілки пускають нові пагони, не схожі на попередні; вони у свою чергу стають корінням нових – і так до нескінченності. Тривкість первісного світогляду полягає в тому, що він є своєрідним живим організмом, на який майже не впливає свідомість і воля людини [6, с. 12–14].

Наступна теза, що, за словами М. Крушевського, «важлива для характеристики народних творів, стосується особливостей первісної мови у зв'язку з первісною думкою. Її суть полягає у тому, що відношення між первісним і сучасним мисленням подібне до відношення слова первісної людини і слова людини сучасної, адже думка і слово – не два різні факти, а один і той самий факт або два боки одного і того ж факту. Думка в первісному мисленні і слово первісної людини, стверджує вчений, – це своєрідна картина предмета з одною найбільше значущою ознакою. Натомість думка в сучасному мисленні і слово сучасної людини – це умовний знак предмета. Тому народна творчість – це не продукт марної фантазії, як вважали попередні дослідники, а результати розмірковувань і практики допитливого розуму [6, с. 15–16].

Завершуючи перший розділ і прагнучи резюмувати сказане в ньому раніше, М. Крушевський поділив твори народної творчості на дві групи: 1) ті, які складають матеріал народно-психологічний, і 2) ті, які складають матеріал міфологічний. Перші з них вільні від впливу цілноскладених міфів, другі – складені під впливом міфологічного світоспоглядання. Крім того, вчений подав підсумкову характеристику трьох основних категорій первісного розуму. За його переконанням, знання першої категорії мають бути спільними для всього людства, знання другої та третьої можуть бути тільки загальними [6, с. 17–18].

Дослідникові, за М. Крушевським, слід розуміти, що світогляд народу змінюється, тому неможливо відмежувати твори однієї епохи від іншої: будь-який із них має нашарування. А оскільки народні твори не виникають, а складаються з давно існуючого матеріалу, потрібно аналізувати їхні мотиви – стереотипні прийоми, які мало варіюються і є їх найдавнішою, найсуттєвішою частиною [6, с. 19].

Третій розділ праці М. Крушевського повністю присвячений науковому аналізу або, як висловлювався сам вчений, безпосередньому «поясненню» текстів замовлянь і деяких народних молитов зі

збірника Л. Майкова. Із-посеред усіх трьох розділів він найбільший за обсягом, однак ані до російського, ані до польськомовного видання цієї праці чомусь не увійшов. Уперше цей розділ опубліковано у фаховому україномовному перекладі З. Пахолок [8, с. XXXI–XXXII].

Ця частина праці М. Крушевського цікава передусім тим, що практично реалізує власний метод аналізу фольклорних явищ, який учений розробив у перших двох розділах на основі осмислення філософії первісного мислення та асоціативної психології і вперше використав для дослідження магічно-сакрального фольклору. Крім того, цей розділ також демонструє, що дослідник паралельно послуговувався і методологією порівняльної міфології О. Афанасьєва, за що його критикував науковий керівник М. Колосов.

Кожен із двадцяти чотирьох підрозділів цієї частини праці М. Крушевського присвячений аналізу творів того чи іншого функціонального різновиду оказіонально-обрядового фольклору, серед якого у жанровому відношенні переважають замовляння, рідше – народні молитви. Більшість цих функціональних різновидів належать до лікувально-зцілювальної тематичної групи (6–22) і пов'язані з народною медициною, інші – стосуються родинно-сімейної (1–5) та промислово-господарської (23, 24) тематичних сфер [6, с. 23–24].

Аналізуючи магічно-сакральні тексти кожного функціонально-тематичного різновиду, М. Крушевський з'ясував первісні уявлення й асоціації, які пов'язані з певною групою замовлянь, визначав «психологічні мотиви» [6, с. 31–33] зв'язків між явищами. Загальним тлом для цієї характеристики автором слугувала міфологія, яка, на думку вченого, переважно «обертається навколо одного фізичного явища грози». Із цього приводу у висновках М. Крушевський наголошував, що на первісний світогляд народу міф про Громовика має величезний вплив. Тому «хоч як не переконливі факти, – стверджує науковець, – дослідникові, змушеному на кожному кроці бачити грозивий міф, важко зрестися сумніву – *невже можна все пояснити одним простим фізичним явищем?* Тим більше, що швидко виробляється звичка *всюди і раніше за будь-яке дослідження бачити все той же грозивий міф*» [6, с. 66–67].

Усі свої пояснення М. Крушевський ілюстрував прикладами замовлянь чи їх цитатами. Крім основного російського матеріалу, він наводить текстові паралелі зі слов'янських магічно-сакральних традицій (української, польської, чеської, словенської), а також із зарубіжних – німецької, англійської, давньоіндійської (збірника «Атхарваведа»).

Народні молитви вчений вже традиційно називає замовляннями, у яких часто виділяє формулу звернення до божества. Наприклад, замовляннями названо прохальні тексти до Покрови Пресвятої Богородиці, до якої молилися дівчата, щоб вийти заміж, а також магічно-сакральні утворення «при пологах» [6, с. 41–42], «від безсоння немовляти» [6, с. 42–43], «від золотухи» [6, с. 48] та ін. У деяких замовляннях «від лихоманки», зазначає вчений, «звертаються за допомогою до богині Зорі» [6, с. 51]. Дослідник також неодноразово звертав увагу «на процес заміни язичницької істоти християнською», скажімо, Зорі на Пресвятую Богородицю [6, с. 53]. У деяких власне замовляннях, твердить учений, «Зоря, у більшості випадків під іменем Богородиці, тільки згадується, але ніякої ролі не відіграє» [6, с. 63].

Іноді М. Крушевський навіть ототожнював замовляння із народною молитвою. Це можна спостерігати в підрозділі 22 «Від причини», у якому автор навів як приклад польську молитву-оберег «на сон» та її російський відповідник. Коментуючи цей випадок, дослідник зазначає: «У католицьких молитвах збереглося безліч християнізованих замовлянь. Мені довелося чути молитву, в основі якої лежить щойно вказаний мотив: *«Kiedy kładnę się spać, / Nic mi się złego nie może stać: / Matka Boska ze mną, / Pan Jezus przede mną, / Stroż Anioł przy mnie, / Krzyż św. na mnie»*. Ще більше схожості з цією молитвою має замовляння 249: *«Ложусь я, раба N, / Под Богородицкий хрест, / Под Спасову ручку: / Крест надо мной, / Крест передо мной, / Крест креста ублажает, / Ангел меня сохраняет...»* [6, с. 64–65].

Висновок. Отже, праця М. Крушевського «Замовляння як вид російської народної поезії» відображає у фольклористиці перехідний етап від міфологічної до психологічної школи у вивченні фольклорних явищ, зокрема замовлянь та народних молитов. Учений уперше розділив ці два основні жанри магічно-сакрального фольклору й виокремив їх головні жанровизначальні ознаки. Чимало продуктивних ідей і положень цієї праці розвинули згодом російські та українські послідовники. Деякі міркування М. Крушевського про народну молитву продовжені у дослідженнях О. Потебні, М. Грушевського та інших учених.

Джерела та література

1. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. В 3 т. / А. Н. Афанасьев. – М. : Солдатенков, 1865–1869. – Т. 1. – 800 с. ; Т. 2. – 784 с. ; Т. 3. – 840 с. (репринт – М. : Индрик, 1994).
2. Буслаев Ф. И. Исторические очерки русской народной словесности и искусства / Ф. И. Буслаев. – СПб. : [б. и.], 1861.
3. Гунчик І. Український магично-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування : монографія / І. Гунчик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 232 с.
4. Ефименко П. С. Сборник малороссийских заклинаний / П. С. Ефименко // Чтения в Императ. О-ве Истории и Древностей Рос. при Моск. ун-те. – 1874. – Кн. 1. – С. 1–70.
5. Крушевский Н. В. Заговоры как вид русской литературы / Н. В. Крушевский // Варшавские университетские известия. – 1876. – № 3. – С. 3–69.
6. Крушевський М. Заговляння як вид російської народної поезії / М. Крушевський ; упорядкув., пер., вступ. ст., дод. З. О. Пахолок. – Луцьк : Вісник К, 2002. – 192 с.
7. Майков Л. Великорусские заклинания / Л. Майков // Записки Императ. Рус. Геогр. О-ва по отд-нию этнографии. – СПб. : [б. и.], 1869. – Т. 2. – С. 417–580.
8. Пахолок З. Дебют видатного лінгвіста / З. Пахолок // Крушевський М. Заговляння як вид російської народної поезії // М. Крушевський ; упорядкув., пер., вступ. ст., дод. З. О. Пахолок. – Луцьк : Вісник К, 2002. – С. VII–XXXV.
9. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императ. Рус. Геогр. О-вом. Юго-Запад. отд. Материалы и исслед., собр. П. П. Чубинским. Т. 1. Общее предисловие. Легенды, загадки, пословицы, колдовство. – СПб. : [б. и.], 1868. – 468 с.
10. Cesarski Uniwersytet w Warszawie // Archiwum Państwowe M. St. Warszawy. – Sygn. 385.

Гунчик Игорь. Взгляды Н. Крушевского на заговоры и народные молитвы с позиций философии первобытного мышления и ассоциативной психологии. В статье рассмотрена работа Н. Крушевского, в которой выражены его взгляды на особенности народных молитв и заговоров. Проанализировав фольклорные тексты из сборника Л. Майкова, исследователь утверждал, что большинство из них не являются молитвами, предусматривающими божество, к которому обращается исполнитель фольклора. Наоборот, у них отсутствует теоцентрическая идея, и поэтому они относятся к заговорам. Их ключевым элементом ученый считает пожелание, которое обязательно должно осуществиться. Отмечено также, что взгляды на народные молитвы и заговоры М. Крушевский сформировал под влиянием философии первобытного мышления и ассоциативной психологии. Кроме того, в исследовании частично использована методология сравнительной мифологии, которую разрабатывал А. Афанасьев и другие представители мифологической школы.

Ключевые слова: народная молитва, фольклор, пожелания, текст, заговоры, психология.

Hunchyk Ihor. Views of M. Krushevskiy on Incantations and Folk Prayers from the Standpoints of Philosophy of Primeval Thinking and Associative Psychology. The work of M. Krushevskiy, in which his views on the peculiarities of folk prayers and incantations are expressed, is analyzed in the article. After analyzing the folkloric texts from L. Maikov's collection, the researcher claimed that the majority of them are not prayers that involve deity, invoked by the performer of folklore. On the contrary, they have no theocentric idea, and therefore they are classified as incantations. The scientist regards wishes, which must necessarily come true, as their key segment. It is noted that M. Krushevskiy formed views on folk prayers and incantations under the influence of the philosophy of primeval thinking and associative psychology. Furthermore, the methodology of comparative mythology, which was developed by O. Afanasyev and other representatives of the mythological school, is partially used in the study.

Key words: folk prayer, folklore, wish, text, incantations, psychology.

Стаття надійшла до реколегії
12.05.2014 р.

УДК 82.091

Михайло Калініченко

Адам Гуровський: сенсаційний волинянин у дискурсі американської популярної літератури XIX сторіччя

Запропоновано принципово нову інтерпретацію творчої еволюції вихідця з Волині, популярного північно-американського автора Адама Гуровського. Акцентовано на потребі ретельного студіювання повноти і складності його зв'язків із дискурсивними радикально-демократичними практиками популярної, сенсаційної літератури.

Ключові слова: історія північноамериканської літератури, Волинь, Адам Гуровський, дискурс, радикально-демократична, сенсаційна література.

©Калініченко М., 2014